ГАЛИНА ЖУРБА

МЕТЕЛИЦЯ

(КАЗКИ)

ТРИ КАРТИНИ З НЕЗАБУТНЬОГО

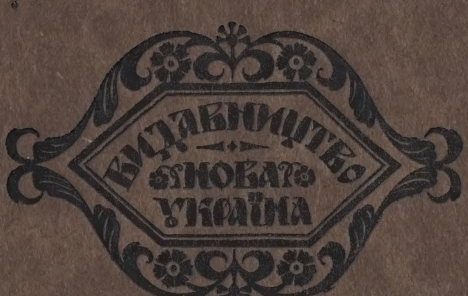

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

ГАЛИНА ЖУРБА

МЕТЕЛИЦЯ

(КАЗКИ)

ТРИ КАРТИНИ З НЕЗАБУТНЬОГО

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

Друковано в друкарні К. Ґ. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІҐУ

891.79
Z6122
Ort

Народ сам собі шепче казки, які йому потрібні.

ПЕРША КАРТИНА.

Сільська вулиця. Хати в далині. Жовті й на-пів-голі сади. Стара хата, заваляна в землю. На порозі дід білий із торбою через плечі й палицею. В порозі дівчина боса стоїть задумана, підпершн лице рукою. Вітер розвіває її спідницю. Дзвін у церкві б'є врочисто. Пролітають платки снігу.

Дід. А ти, Варуню, в церкву не йдеш?

Варка. Ні, дідуню. Вже пізно, тай так чогось не хочу.

Дід. Свята Покрова, й уже сніг. Чи то така рання зима має бути? Колись уже було так, що від Покрови почалася зима. Тобі було тоді рік, а маму твою якраз . . .

Варка. Ой, сила давнього, дідуню! Скажіть-но, як то було?

Дід. Багато давнього й нового . . . А де нове, де давнє — то не розібрати.

Варка. Чи то такі самі люде були, й війни, осени та зими?

Дід. Все йде те саме, а людям лиш здається, що все ніби нове. Листя обсипається що-року. Все, що весною розцвітає — жовкне . . . Замітає все вітер і білим снігом присипає. Тай ані слідочку.

Варка, *витягає руки під сніг.* Сніг, сніг біленький! Ой же, я люблю сніг! Навіть би зараз пішла в метелицю гратись.

Дід. Краще б у церкву пішла, дитинко, а то Божа Матінка гнівом розгнівиться. Та це ж свята Покрова.

Варка. Чекайте-но, дідуню. Хиба́ нове й давнє однакове? . . . А мені здається, що й сніг був инчий, як я була маленька, й не так якось на грушах червоніло листя . . . Що тоді, як ми ще з вами ходили — то зовсім, зовсім було инче, ніж тепер

Дід. Авже ж, що инче. А не розбереш, де нове, а де давнє, бо все ніби робиться таксамо. Однакові всі весни і всі зими.

Варка. І тоді, дідуню, було теж таксамо, як ґраф застрілив маму?... Сніг падав? Дзвонили на службу? Люде йшли до церкви? Правда? І сонце часом виблискувало тепле, й було червоне листя на черешнях, як тепер ось?... Тоді, багато років тому, як ґраф маму застрілив?

Дід. Навіть півні співали на селі тоді, як і тепер, і сніг ішов таксамо перший, і була Покрова. І навіть тутки на порозі стояла твоя мати, як ось ти зараз. І навіть Варкою звали твою маму.

Варка. Все було таксамо, все... А я?

Дід. Тобі й року не було.

Варка, *наслуховує.* А музики грали на селі, дідуню? Того дня, саме, як бунт піднявся?... Як побив Японець?... Грали таксамо, чуєте?...

Дід, *слухає.* Грали. Грали метелицю. Добре пам'ятаю. Нарід був п'яний трохи, як у празник, звичайно. Збунтований. Пішли до палацу добиватися правди, а з парку стражники як не почнуть стріляти. Сам ґраф із рушницею вискочив, стрільнув, та мамі твоїй у груди перша куля.

Варка. Все, все було зовсім таксамо.

Дід. Все наче сьогодні. Людей збунтованих прийшла юрба. Чогось-то хтіли, чогось домагались... Проти царя, проти панів... Кров пролилася. Згинуло чимало людей тутки та в Сибіру... І що кому з того?... Сліду не лишилось. Вітер замів, як те листя. Снігом завіяв... Де там уже ця кров і ті трупи?... І цар, і пани?... А сніг іде собі, як тоді, і як тоді б'ють дзвони... І все, як тоді, тільки инчі люде найшли, і знов бунт у народі. Тай розбери, де нове, а де давнє.

Варка. Невже все завіяв вітер та сніг?... І маму мою і кров? І нічого з того нікому?... День зовсім такий, як тоді, наче той самий, і навіть музики грають... Діду, дідусю! І знов за вісімнацять років таксамо, як ось тепер буде?

Дід. Тільки нас замете вітер та сніг.

Варка, *з жахом.* Нас замете вітер та сніг?! Це правда?... Діду, це правда?!

Дід. Так проходить вік людський, нічого не зробиш.

Варка, *протягає руки під сніг.* Най засипає сніг. Біленький сніг, мнягенький. Най усе, все засипле . . . Світ усенький, і дерева, й нашу хату. *Зводить лице під білі платки, що все густіще сиплються, кружляють, осідають на її віях, лиці та косах.* Нехай засипле мене мнякий, білий сніг, і все-все чисто.

Дід. Цить-но. *Слухають.*

Варка. Метелицю грають.

Наближається сільська музика. Скрипка, бубон, клярнет, цимбали. Грають мужицький танок, „метелицю". Яскрява хвиля селян випливає вулицею. Дехто підхмелений. Пританцьовуючи і приспівуючи, проходять. Сніг падає все густіщий.

Селяни: Ой надворі метéлиця,
Старий дідько десь жениться,
Та на дудку не грає,
Бо вже духу не має.

Охриплий голос жіночий: Гоп-чук метелиця! . . .

Селяни: Стеле, стеле, застеляє,
Козак дівку обіймає,
Козак дівку обіймає,
До серденька пригортає.

Пересовуються в танку, як сильветки за густою наміткою снігу. Зникають. Музики віддаляються.

Пісня: *Ой, надворі метéлиця*
Сів, сів, посівав,
Всі доріжки замітав,
Під ніженьки нам стелиться.
Закрутився білий світ,
Сніг в очах лиш мерехтить.

З юрби й туману виниряє постать у гуньці, в шапці смушковій. Стає перед хатою.

Радіон. А ти, Варко, не йдеш на музики?

Варка. Радіон! Звідки ти взявся?

Радіон. Не йдеш метелицю танцювати?

Варка. Коли ж ти прийшов, Радіоне? Вернувся щасливо? . . . А я й не чекала тебе; я нічого не знаю, нічого не знаю, й ніхто нічого не знає.

Радіон. Ніхто не заходив?

Варка. Було ще двоє. Ночували.

Радіон. Лишили що?

Варка. Там, під жолобом, у хлівчику.

Радіон. А ти?

Варка. Ходила в Чоповичі, Михайлівку. Завтра йду в Коростень.

Радіон, *сідає на призьбі, схиливши голову в руки, думає хвилину. Потім весело підводить чоло.* А ви, діду, що добренького скажете?

Дід. А, що? . . . Все йде у своїй черзі. Все крутиться в той бік, що й мусить, а дурний гадає, що перекрутить у свій. *Сміються.*

Соломія, *Радіонова мати, змучена, з сумними очима.* То ти тутки, синочку? . . . А я скрізь за тобою.

Радіон. Ходіть, ходіть, мамо!

Соломія. З Покровою святою.

Варка. Вас теж, тітко Соломіє.

Соломія. От і зима вже. Якось то рано лягає. Добре, що хоч Радіона свого дочекалась, а то вже почала журитись. Де ж таки, змандрувати такісенький світ.

Радіон. Бачте, мамо, вернувся, та ще саме на празник потрапив. Тільки дурно журились.

Соломія. Ой, як би ж то дурно, синочку, як би ж то дурно. Та хто його знає? Воля божа.

Радіон. Нічого, мамо. Все буде гаразд.

Соломія. Нехай буде, як має бути. Воля божа, синочку. Роби, що знаєш, — так, як тобі судилось. Усяк мусить своє відбути. Вже три пішло, ще два піде . . . Мені на всіх вистане сльоз.

Варка. Чи то лиш вам, тітко Соломіє? Всім тепер горе.

Соломія. Нехай ідуть, нехай ідуть. Хибá я що кажу? Як би ще п'ятьох мала — нехай би й ті пішли.

Радіон. От, вирихтуйте-но, мамо, Корнія краще.

Соломія. Він уже сам давно вирихтувався, сину.

Борис, *середніх років господар.* З Покровою святою. Чую Радіонів голос. Коли прибув?

Радіон. Сьогодні вранці. *Рукаються.*

Борис. Ну що ж, брате, буде?

Радіон. А то ж як? . . . Мусить бути

Борис. Значить, це таки правда?

Радіон. Правда.

Борис, *таємничо.* Ти був аж там?

Радіон, *голос понижав.* Аж там.

Борис. Є на що сподіватись?

Радіон. На самих себе.

Борис. Так сказано там?

Радіон. Так, брате.

Борис. А помочі нізвідки?

Радіон. Та хто його знає? Мабуть, ні.

Борис. А військо?

Радіон, *пошепки.* Йде.

Мовчання. Наближається кількох селян.

Селяни. З празником. З Покровою святою.

Дід. Хай Бог помагає.

Селяни здоровкаються. Сідають на призьбі, серйозні, мовчазні. Курять цигарки.

Данило. Давно вже так рано сніг починався. Ще десь за тамтої свободи.

Нестор. Еге. Ще за першої. Набралися ми цих свобод за свій вік, що й унукам-правнукам стане.

Борис. Що аж скидати пора, бо за багато.

Данило. Чули?

Радіон. Що саме?

Данило, *пошепки.* Наші наступають.

Борис. Де?

Данило. Люде приїхали зпід кордону, то кажуть, що сила силенна йде всякого війська, десь од кордону. Геть і Французи, й Німці, й Поляки.

Соломія. Еге, й Німці?

Нестор. А ось під Овручем то третій день гармати гудуть, аж земля лускає.

Соломія. Матінко свята! Знов буде щось. Щось буде.

Борис. І нехай уже буде, що має бути, аби швидче. Все-одно, далі нема як.

Нестор. Авже ж. Або пан, або пропав.

Данило. Я чув, що геть-чисто всі Європи збунтувалися проти комунії. Наче б то взяло тай ударило в телеґраму по всім світі, щоби враз вдарити з усіх боків, бо далі вже вигублять увесь народ хрещений.

Борис. Де це ти чув таке?

Данило. Та де? . . . На ярмарку вчора.

Нестор. А, може, й справді . . . таки так. Це може бути.

Борис, *до Радіона.* Правда, що й Німці? Ти ж чув?

Радіон. За Німців не скажу. А наші, то таки правда.

Варка. Ой, ідуть, ідуть! Переказували люде слобідські. Військо якесь чудне таке. Наче салдати й не салдати. Чорні такі, геть, як залізо. Чи то, може, від вітру та дощу. І всі, кажуть, босі, обдерті, без рушниць. У такий дощ, сніг, мороз ідуть, ідуть уперед, а большаки перед ними, мов сніг перед громом, тають.

Соломія, *хреститься.* Хто б же це, сину?

Радіон, *пошепки.* Повстанці.

Всі, *пошепки.* Повстанці.

Онисько. А я вам кажу — брехня. І ніхто не прийде, й ніхто не поможе.

Данило. Чому?

Онисько. Бо нема нікому діла до нас. Дуже когось кортить, як там тобі жити. Ти тут на ввесь світ криком кричи, то їм байдуже. Всім байдуже, що нарід вигибає. Ще й самі би з тебе шкуру здерли при нагоді.

Нестор. Ну, то й не треба. Нехай не йдуть. Так і буде. Нехай лиш дадуть зброю.

Борис. Чи то в нас мало людей? Управимося й самі.

Соломія. Божа матінко, помилуй нас.

Радіон. Чого, мамо?

Соломія. Ой, чи то ще звоюємо, сину? . . . такого лютого ворога, страшного? . . . *Виймає з пазухи хустину й розмотує довго, помалу.*

Радіон. Не журіться, мамо. Звоюєм.

Борис. Раз іде наше військо . . .

Соломія. Де там ще те військо, а ось ворониня кряче над селом, та літає, та кряче . . . На тобі, сину, до цих воєнних грошей іще й ті, то все більше буде. *Виймає з хустини гроші й дає Радіонові.* Чогось у мому серці ані краплиночки радости. Так і налягла печаль від учора.

Нестор. На те баби, щоб журились.

Соломія. Та як же не журитись, люде добрі, коли надії ніде не видно. Скілько вже було тієї війни, хоч би і в нашім селі, а такого зроду не було, як ось це вчора бачила на свої очі.

Борис. Що саме?

Соломія. І казати страшно. Не буде, не буде добра. Може, десь аж за сто років . . . Але не нам, не нам.

Радіон. Бачили що, мамо?

Соломія. Бачила, сину. Таке бачила, що не дай нікому на віку бачити!

Борис. А ну-ну, кажіть.

Соломія. Ой, вертала я з ріщям із ліса вчора під вечір, та йду собі і все про Радіона думаю, та журюся, чи то верне він швидко, чи не спіймали його де. Йду саме попід ті могилки, що то з війні загородяні колючим дротом, саме під лісом, на панському полі. Та так мене чогось зразу ноги зболіли, що взяла тай сіла на межі. Чую... Ой, матінко!... Голосить щось на могилках вояцьких. Підвелася, дивлюся. Ходить якась молодиця висока, та припадає до могилок, та плаче. Думаю, чого це вона так голосить? . . . Коли то вже їх повбивали . . . Підходю ближче, а вона саме до мене лицем обернулася та знов до могилки припадає й заводить. Ой, люде добрі! . . . Як подивилася я, тай так ноги і прикипіли мені до землі, і в'язку з ріщям пустила, й перехреститися не можу. Та це ж таки вона була. Сама, самісенька Смерть. *Селяни хрестяться.* Як поглянула я їй у лице . . . а того лиця нема, лиш дві чорні ями. Ходить, та припадає до могил, та так промовляє й голосить: „Ой, діточки ж мої бідні, ой, людоньки ж мої! Скілько ж я вас покосом покосила, молодих та гарних." А потім як не схопиться, як не протягне руки на село, як не почне їх ламати та голосити: „Людоньки ж мої, скілько ще вас маю погубити!"

Селяни. Помилуй нас, свята Пречиста! *Хрестяться.*

Соломія, *обтирає сльози запаскою.* Отак, як це вам зараз кажу, люде добрі, так бачила й чула все на свої очі. Як ось це сонце зараз побачила між хмарами, як ту святу землю бачу. Бачила й чула всечисто, що вам розказую. Та як же не журитися?

Варка. Ой, страшно. А більше що́ казала, тітко?

Соломія. А потім як не підведеться, як не повіє полем, висока, у червоній спідниці, в хустці. А сорочка біла на ній, як сніг. Подалася геть горбами на той шлях казенний, що то колись була чагунка, а я ледви-ледви доволоклася додому, хоч бігла з усієї сили.

Радіон. Ну, що ж. Що має бути — те й буде.

Соломія. Щось буде, сину, щось має бути.

Данило. Не на добро таке виробляється. Коли вже й до живих промовляє

Онисько. А, може, це ще й не смерть була.

Соломія. Вона. Вона сама. Я ж бачила так-о, як вас.

Варка. Чого ж це, діду, вона ходить?

Дід. А чого? . . . Нових мерців хоче.

Варка. І ще їй мало! Ще хоче!

Дід. Як ото була колись чорна слабість, що нарід мер од неї сотнями, то теж люде бачили, що ходила по полі, й до села заходила, і стукала в вікна.

Данило. Ви бачили її?

Дід. Бачив. Я маленький іще був. Сидю так-о́ на припічку сам у хаті. Мати кудись вийшла, а батька не було дома, тільки сестрі дві старші в горо́ді сапали, а брат погнав корову пасти. Коли собака гавкнула, та до порога. А двері ри-и-и-п . . . Входить, така висока, в червоній намітці на голові, а сорочка біла, аж до землі. Взяла води кварту з відра, напилася, подивилася по хаті, та каже мені: „Прийшла від панщини визволяти нарід". Я налякався тай заплакав, а вона каже: „Цить, цить, тебе не візьму. Будеш сиротою ввесь вік." Тай подалася з хати. Через тиждень усі вимерли: брат, сестри, й батько, й мати, тільки я лишився, найменчий, то люде взяли, тай так і ріс . . .

Соломія. А тепер знов ходить, од отої нової панщини визволяти.

Дід. Що ж, над нами кожен має силу. Хоч і прийде тебе від чужої неволі визволити — то у свою візьме. Так уже нам зроду судилось.

Соломія. Ой, чи то вже не буде нам ніколи спокою? І ніхто ж не помилує нас та не порятує? Ще он голод уже ходить по людях і смерть, а вони ввесь хліб вивозять, мордують нарід і не хаменяться. Чи то вже ніхто, ніхто не зглянеться на наше горе?

Онисько. Та хто має зглядатися?

Соломія. Вже б я сама пішла до цих Європів, як би знала, де їх шукати, й до ніг би їм упала і розказала б усе-чисто, що виробляють

із нами і просила б, і слізьми б молила — то таки змилувалися б, може, та пораду дали з цими зайдами крівавими.

Онисько. Ото́-то, якраз зараз би вас і послухали. Тільки й чекають вас там. *Сміється.*

Всі мовчать, Соломія застигає з німою розпукою в лиці. Стоїть мов камінна, підпершися рукою, поперед себе задивлена.

Радіон, *весело.* Ну, що ж, хлопці, підемо.

Нестор. Сход?

Радіон. Авже ж.

Борис. Ходім.

Радіон. А ти, Варко, завтра як-тільки світ . . .

Варка. Я й зараз можу.

Радіон. Ні, після сходу. На досвітки підеш. *Відходять. Залишається Дід, Варка й Соломія. Сніг кружляє рідчий.*

Соломія. Свята Покрова прийшла і все біленьким покрила.

Варка. А ви вже, тітко, зібрали ввесь горо́д?

Соломія. Та що там того горо́да? Трохи бараболі, трохи конопель. Та ще й не знаєш, для кого збираєш. *Тихенько відходить.*

Дід. Знов ідеш, Варуню, тільки розвидниться?

Варка. Йду, дідуню.

Дід. А дороги ти часом не забула?

Варка. Ні. Кожну стежечку, кожен камінь пам'ятаю.

Дід. Добре пам'ятаєш цю дорогу грядою, ярами?

Варка. Добре.

Дід. Вже років сім, як ми туди ходили . .

Варка сідає біля Діда на призьбі, підпирає лице обома руками й лагідно починає хитатись. Голос її тихий, очі задивлені в даль, на губах мрійна, сумна усмішка.

Варка. Як ми ще з вами, діду, ходили, в мене була хусточка червона й маленька торбина, а ви на лірі грали. Ходили собі по всій отій

землі . . . Нашій рідній землі! Ви грали, а я співала „Чорна хмара знад Лиману“, або „Залізняка“, або про святу Варвару. Сонце гріло, буяла озимина. По ярах гаї цвіли.

Дід. Ночували по могилах, по лісах, під копами, або часом у теплій хаті по людях. Часом на дощі мокли, а часом од бурі та громів по пещерах ховались.

Варка. Яке то тоді, дідуню, було веселе життя! Так, наче не те сонце світило, і світ не той був. Чи то мені лиш так удавало?

Дід. Світ такий самий, тільки ти вже велика.

Варка. Як при дорогах калина достигала, то я нанизувала на нитку коралі, а волошками та маком квітчала коси.

Дід. А проте, журба по людях жила.

Варка. А як ночували по селах, то я колисала діти молодицям, а мені за це то спідничину, то сорочечку білу, то кісники давали.

Дід. То калача, то паляницю.

Варка. Як багато, діду, ми змандрували світа . . . В Кам'янець ходили, в Почаїв, до Уманя, в Київ, і навіть раз до моря в Миколаїв. Кожної весни кудись мандрували, а в-осени вертались до нашої хати.

Дід. Е-хе-хе . . . Шмат світа сходили.

Варка. Такий край великий, і то все, все наша земля. Наша й нічия більше! Діду, дідуню! Це ж наша рідна земля! Отой увесь край ясний.

Дід. А наша, дитино.

Варка. І кожному до неї право — тільки не нам! Кожен пройдисвіт топче її, кожен злодій у ній господар — тільки не ми!

Дід. Така вже тієї землі доля! Що ж ти зробиш?

Варка. Я не хочу! Яке кому право?! Комусь, що прийшов нищити, грабувати цей край. Наш! Мій! Я не хочу! Не дам! Зубами перегризу горло, видеру очі! Не дам!

Дід. Може, видерем . . , а може . . . внуки наші . . . Не мої — твої, Варуню.

Варка. Не хочу, не хочу! Збунтуюсь, як моя мама, й піду одна під кулі, — але жива не дам. *Припадає лицем до своїх колін. Сидить непорушно, довго. Потім підносить голову й тихо каже:* А, може, справді внуки . . . Я сходила її змалку, знаю кожен яр, кожну криничку, річечку кожну. Хоч ніби й не кожну, то так наче кожну. Так наче це я сама ця земля широка й наче це по мені топчуться та нівечать. І ніхто, ніхто не чув, не вчив, — а я змалку знаю.

Дід. Що?

Варка. Що наша й нічия більше.

Дід. Змалку знаєш? . . .

Варка. Мені сказала сама земля. Знаєте, дідуню . . . отоді, як ми з Почаїва верталися на Спаса, пам'ятаєте? . . . Ми сіли спочивати на могилі, а я лягла і притулила вухо до землі.

Дід. Ну? . . .

Варка. І мені з землі сказало.

Дід. Свята земля говорить. Говорить у тихі, місячні ночі. Це правда.

Варка. І ще сказало одне слово, але переказати його ніяк не можна — тільки зробити.

Дід. То зроби, дитино.

Варка. Я зроблю. *Зчіплює над головою руки і стоїть задивлена в далечінь.*

ДРУГА КАРТИНА.

Передня варта.

Листопадова ніч. Сільський коловоріт. Рів, зарослий бузиною. Вивалені ворота. У глибокій темряві потопають хати. Вітер лопоче сухим листям дубів та вільх. Видно горло скорострілу. Дві чорні сильветки біля воріт.

Спокійний принижений голос. Що ж ви так мовчите, пане сотнику?

Сотник. Гум? . . . Ви щось казали, Лободо?

Лобода. Над чим так, сотнику, думаєте?

Сотник. Зморився й курити хочу.

Лобода. Нате, лускайте зернята. А мені чогось весело, їй-богу.

Сотник. Ох, а я зморився, Славку. Украй зморився.

Лобода. Сьогодні нам про це не вільно думати.

Сотник. Якраз сьогодні вперше я відчув утому. Велику втому.

Тиша. Лобода йде звільна вподовж вулиці з перевішеною рушницею. Потім таксамо помалу вертає.

Сотник. Не знаєте, коли вийшов перший роз'їзд?

Лобода. У третій годині, пане сотнику.

Сотник. А другий?

Лобода. Півтора години пізніще.

Сотник. І ще хто пішов на розвідку?

Лобода. Ще двоє селян. *Мовчання.* Щось ви сьогодні геть посумніли, пане сотнику. Це кепсько.

Сотник. Кажу ж вам, що зморився.

Лобода, *знов іде й вертає помалу; зупиняється перед сотником і зовсім тихо каже:* Я гадаю, що справами людськими кермують якісь невидимі імпульси, які ведуть нас сліпо до перемоги або загибелі. І тому я спо-

кійний. Бо, врешті . . . в усіх цих річах *(зарисовує рукою в просторі)* найменчу ролю грає наша воля. Свідома воля людини.

Сотник. Ну? . . . Скажеш, одкрив Америку. І що ж вам із того?

Лобода. Нічого. Я теж іду за якимось внутрішнім голосом, дужчим за мене, й я сліпий серед тієї ночі не менч од цих дерев, а проте мені якось весело й легко.

Сотник. Ну, а коли справами людськими кермує чиясь воля, або помилка, або просто амбіція?

Лобода. Думаю, що так не буває. Ні. Це явища зокільні. А справді поза всім лежать якісь дивні й невблагані закони, котрі все рішають. Якась дрібничка. Непомітний факт бере й вивертає все догори ногами. Причім тут чиясь воля, розумна або зла, або взагалі? . . .

Сотник. Рафінований злочин . . . або виграшка.

Лобода. Я не розумію. *Йде пару кроків і знов вертає.* Знаєте? . . доля великого Наполєона під Ватерльо залежала від маленького порушення головою монфермейського пастуха. Наполєон спитав його, чи по дорозі в атаку для його кавалєрії нема перешкод? Пастух покрутив, перечучи, головою. А там було провалля, в якім загинула вся непереможна наполєонівська армія. Ви розумієте? . . . один незначний рух голови бідного пастуха, й карта Європи стає зовсім инча, ніж мала й мусіла стати. І ось вам, нехай зробить, що хоче, найміцніща воля або ґеній людини.

Сотник. Що ж . . . значить, по-вашому, толстоївська мудрість?

Лобода. Боже борони! Я тільки не хочу обвинувачувати нікого.

Сотник, *закутується щільно у плащ.* Ні. Ні, Славку. Є непростимі помилки й безглуздя. І то свідомі. Ви ще переконаєтесь. Ви молодий поет, а я на все звик дивитись тверезо. Всякі фантазії, всякі примхи допустимі у сфері власних консеквенцій, але там, де йде справа з народом — зась!

Лобода. Народ, усе-одно, жив і мусить жити казками.

Сотник. Народ сам собі шепче казки, які йому потрібні. Але обдурювати народ не вільно. Ви ж розумієте, що ми — авантард? Аванґард.

Лобода. Цитьте, хтось іде. *Наслуховують.* Не чути. Це так.

Сотник. А ви знаєте, що завтра буде?

Лобода, *знімає шапку й холодить чоло.*

Сотник, *майже пошепки.* Вони там усі втечуть, а розплачуватися буде народ. Страшно буде розплачуватись.

Лобода. Ніколи, ніколи, ніколи! Та що з вами, сотнику? Цитьте, не говоріть.

Сотник, *глухо.* Побачимо. *Мовчання.*

Лобода. Ні, це якось не так. Хоч, може, ви по-своєму, по-тверезому, праві. Але не завше, пане сотнику, волею народів кермують закони тверезости.

Сотник, *цим самим тоном.* Побачимо.

Лобода. Хто йде?

Голос. Свій!

Лобода. Поручник Радецький?

Голос. Так.

Сотник. Ну, що там?

Радецький. Там . . . вернувсь роз'їзд. Вас просять на нараду, пане сотнику. *Сотник устає і швидко відходить.*

Лобода. Що ж?

Радецький. Капу́т, брате.

Лобода. Дурниця. Нема такого становища, з якого б не було виходу.

Радецький. Хто знає.

Лобода. Це ти говориш? Що ж, ти військовий, чи ні?

Радецький, *сідає на колоді біля воріт, схиляє голову в руки й задумується.*

Лобода, *стоїть задивлений у темні, розхитані верхи дерев, заслуханий шепче:* Величня, Безконечна . . . я молюся тобі, молюся, молюся. Ніч! Довершається тайна. Жертвоприношення. На жертвенний стос іде народ

мій. Моліться, моліться Безсмертю . . . Дерева, брати мої. Величня, свята Ніч . . .

Радецький. Ти кажеш, що нема ситуації, з якої б не було виходу?

Лобода. Що? . . . Авже ж так. Я певен.

Радецький. Ну, хиба́ коли зарахувати сюди і смерть.

Лобода. Слухай, усе величнє захоплює, і смерть — коли вона приходить у натхненні. Зрештою . . що значить для великого народу смерть кількох сотень божевільних людей?! *Раптом дивиться пильно на Радецького.* Річ не в тім . . . чекай. Але що з тобою? Ти щось заговорив так, наче налякався смерти. Це ти, Борисе? . . .

Радецький. Ха, ха, ха! . *Розправляє м'язи.* Я, Славку, зовсім спокійний. Ти знаєш, мені ніколи не було нічого страшно. Але тут, брате, щось инше. Одна думка стоїть од самого рана вперто, вперто. А тепер іще твердіще . . .

Лобода. Ти в унісон із сотником Тещуком. Я знаю.

Радецький, *показує кудись у бік рухом голови.* Ти віриш іще їм? . . .

Лобода. Вірю! Який навіть може бути сумнів? Господи! Та чи це, зрештою, важне? Для мене це зовсім неважне.

Радецький. Бо ти божевільний.

Лобода. Ми тутки, брате, всі божевільні. І в цьому вся величність. Ах, Борисе! Дай, стисну тобі руку. Ти знаєш, як часом людина за одну годину може помудріти? Охопити зразу таке неохоплене щось і здуріти від радости.

Радецький. Хтось іде. *Слухають.* Це в селі десь. *Після павзи.* Знов починає мести. Ох, і погода! Як цей вітер заводить!

Лобода. Скажи, Борисе, чого тобі страшно? . . .

Радецький. Зовсім не страшно, тільки важко чогось.

Лобода. Важко?

Радецький. Повторюється одна й та сама помилка сотий раз. Докучило.

Лобода. Що саме?

Радецький. Легковаження власного народу. Та що там говорити. От, як би хоч циґарка.

Лобода. Ні, Борисе. Я не розумію ні тебе, ні сотника. Щось зважують, критикують. Господи! На що тут якась тверезість? Невже ти не віриш, що ми виконуємо оце величезну якусь річ. Поза всіма льоґіками. Річ, для якої сучасність не знає, може, навіть ваги . . . Глянь у той глиб страшливий за снігом. У ту ніч. Он, ті дуби. Ти гадаєш, що то один момент — а це вічність, брате . . . І ми тут із тобою удвох.

Радецький. І всі ті люде . . .

Лобода. І всі ті люде обдерті, примерзлі . . . І кріваві сліди на снігу. Наш шлях тріумфальний. Ох, Борисе! Ми кидаєм божевільний крик розпуки в ту ніч — бо нас болить. Ти вслухайся лиш, як лине, як котиться він у століття. Гасло для тих, шо прийдуть за нами. Нові. Вони не знатимуть цього, що ми тут із тобою. Прийдуть тоді, як усе вже буде в порядку . . . А ми тільки лєґендою для них. Будуть творити нові річі. Державу . . . Подумай, які бідні будуть вони, коли ми не залишимо їм щось із нашого безумства.

Довге мовчання.

Радецький. Може, ти правий. Ти, мабуть, правий. Але я не за нас журюся. Мета перед нами одна й ясна. Але страшно за них. *Показує на село.* Наші безумства спокутує народ. От що.

Лобода. Для народу кров нестрашна. Не бійся. Та, зрештою . . . Про що тут говорити? Вся ж ситуація ще в наших руках.

Радецький. Хто йде?

Голос. Це я, пане поручнику. Радіон. Прийшов варту змінити.

Лобода. А там?

Радіон. Там нарада. Може, підете трохи погрітись.

Лобода. Ні, не змерз. Що ж чути?

Радіон. Та, що . . . Обступили з усіх боків.

Лобода. Не знаєте, багато?

Радіон. Кажуть, Катовський.

Радецький. Дивізія.

Радіон. Нічого, не дамося!

Лобода. Авже ж! Скорострілів та зброї набрали в большевиків. Битися є чим.

Радіон. Ох, і будемо ж чистити, аби розвиднілося.

Радецький. Швидко почне світати.

Лобода. Мабуть, іще не швидко. Ніч глибока.

Радіон. Якась чудна ніч, пане поручнику. Так наче всеношну правлять.

Лобода. Особлива ніч! Хочеться приткнути руки до губ і гукнути в ту ніч, щоб аж зорі здрігнулись, — що ми тут на варті стоїмо. Навкруги цілісінький світ, як один ворог. Ми одинокі стоїмо тут на варті. Метелиця шаліє, а нам весело, весело!

Радіон. Бо ми переможемо!

Лобода з Радецьким звільна відходять, зтиха перешіптуючись. Радіон спирається ліктями об тин і стоїть сам на варті. Вітер трохи стихає. Хмари летять, і зрідка порошить сніг. На селі починають співати півні. Потім западає безмежна тиша. З темряви виниряє чорна сильветка, підбіга й похиляється до Родіона.

Варка. Це, ти, Радю . . .

Радіон. Варка! *Бере її за руку.* Ти допіру вертаєш? . . .

Варка. Допіру. Так біжу. Ой же, втомилась! Ніг не чую.

Радіон. Чого ж ти так довго? Тут гадали, що з тобою кінець уже.

Варка. Радіоне! Я ледве, ледве втекла. Мусіла продиратись через їхні роз'їзди. Навлежачки проповзла ввесь отой мочар, що під лісом. Подивись, яка на мені одіж.

Радіон. Значить, вони вже тут?

Варка. Так. І то не думай собі, сила-сила. Дивізія кінна.

Радіон. Ну, що ж, Варуню, будемо бачити.

Варка, *тихенько.* Страшно, Радіоне.

Радіон. Ти змерзла?

Варка, *похиляє голову і вся опускається на тин.* Ой, як ноги болять. Усередині щось труситься так. Вони гнались за мною. Стріляли.

Радіон, *протягає руки, обнімає лагідно стан Варки і пригортає до себе. Притулює голову її до своїх грудей і мовчки починa цілувати чоло її та заплющені очі. Варка вся повисає на його руках.* Варка. Варуня Маленька моя. Бідна, змучена дитиночка.

Варка. Що ти говориш, Радіоне? Це ти говориш? Ти, мені?

Радіон. Цить, Варуню. Цить. Ляж, спочинь на моїх руках. Люба моя. Моя маленька.

Варка. Ти все це мені говориш?

Радіон. Тобі, тобі єдиній. Цить. Цить. Спочинь. Як я ввесь день журився . . . Серця не чув у грудях . . . Тужив, зціпивши зуби. *Лагідно гладить коси Варчині, ввесь похилений над її змученим, усміхненим лицем і зажмуреними віями. Сніг легко й тихо падає. Раптом Варка схоплюється. Дивиться переляканими здивованими очима, мов збуджена зі сну.*

Варка. А де вони? Де старшини?

Радіон. На нараді.

Варка. Я ж мушу бігти. Мушу здати рапорт. Де вони?

Радіон. Там, Варуню, в начальника всі.

Варка. Там? *Згортає хустку на грудях і біжить углиб ліворуч. Раптом вертає швидко, хапає Радіона за руку й пошепки хутко каже:* Радіоне, Радіончику! Я тебе ніколи, ніколи не забуду. Навіть, як тебе вб'ють. Ніколи! *Цілує його в губи й щезає в темряві.*

Радіон стоїть заслуханий в гомін її чобіт. Якийсь рух далекий чути. Кінський топіт. Набивання рушниць. Чути виразний

Голос сотника Тещука. Займайте, Радецький, лінію від дороги! Решта за мною!

Появляється Лобода з кількома козаками й займає оборонну позицію біля воріт.

Лобода. В лави!

Застигають у мертвім чеканні. Навіть вітер стихає, й дерева стоять мов чорні кольони. Небо злегка сіріє. Нависає зловіща тиша. Усі насторожені прислуховуються.

Голос сотника Тещука в темряві. Увага і спокій! Зараз буде бій!

ТРЕТЯ КАРТИНА.

Пісня перемоги.

Боєвище на сільському майдані. Поламані вози. Кінь убитий. Порозкидані людські трупи. Все припорошене снігом. Сірий листопадовий день. Безруха постать жінки, нап'ята хусткою. Чути кілька ґам скорострілу. Потім окремі рушничні вистріли. Потім усе стихає.

Хлопчик, *підбігає крадькома до жінки, торкає її легенько.* Тітко, тітко Соломіє! Знов наших ведуть, тамо-о́. А ті вже докопують яму.

Соломія. Божа Мати! Страднице! Помилуй в останню годину. Спаси, Пречиста Мати!

Хлопчик. І Радіона вашого ведуть теж.

Соломія. Радіона?! Радіончика теж? Де ведуть?

Хлопчик. О, там-о́! Бачите? . . .

Чути далекий спів.

Соломія. Де, де ведуть? Я не бачу нічого. Де ти кажеш? Це все туман. Матінко милосерна! На очах моїх більмо ночі. Я нічого не бачу. Сину! Синочку мій! Де ти? Куди тебе ведуть? *Надслуховує.* Співають . . .

Хлопчик. Цитьте! Тікаймо, тітко! Чуєте? . . . Тікаймо! *Тягне кудись Соломію вбік. Зникають. Кількох червоноармійців стають. Закурюють цигарки. Чути пісню у просторі.*

Один. Слишь? . . . Весело пают.

Другий. Укрррайона! Хе, хе, хе! . . .

Третій. Сволочь! Абарванци!

Спокійно, в такт виходить громада роззброєних людей, оточена конвоєм. Більшість босі, в лахмітті. Майже кожен ранений, у крові. На лицях смертельна втома. В очах спокій, погорда й завзяття. Перший із краю Лобода з розвіяними кучерями. Лице осяяне якимось внутрішнім захватом.

Радіон, *до Лободи.* Вже полудень, пане поручнику?

Лобода. Хто його знає? Сонця не видно. Мабуть, уже по той бік полудня.

Радіон. Що це ви держитесь за плече, пане поручнику?... Ви ранені?

Лобода. Мабуть. Кров іде.

Радіон. Десь тут у мене була хустинка . . .

Лобода, *весело.* Та . . . не журіться, друже.

Гомін серед полонених. Диви, диви, ще наших ведуть. І сотник Тещук . . .

Комісар, *у супроводі чекістів.* Станавісь вряд!

Полонені мовчки стають. Оподалік мовчазна грізна юрба мужиків.

Комісар. Імена і фамілії?

Полонені. Ми без імен.

Комісар. Питаю: ваші прізвища?

Полонені. Нема.

Комісар. Ще раз питаю — звідки, з чийого наказу, хто ваш начальник?

Голос серед полонених. Батьківщина.

Полонені. Слава!

Комісар. Мовчать! Банда! Питаю вас в-останнє: хто спровокував вас? Вас обдурили, оббрехали. Мєрзавци! Послали проти своїх. Проти вашої справжньої влади, вільної совітської республики. Республики... яка...

Полонені. На погибіль!

Комісар, *ледви утримуючи спокій.* Мовчать! Від імени РСФСР об'являю: хто визнає себе обдуреним бандою західних наймитів, хто зараз одкриє нам усю правду й покається перед совітською радянською Росією — амнестія.

Полонені, *в один голос співають.* Ще не вмерла . . .

Комісар, *схоплюється запінений. Намагається перекричати спів.* Розстрілять усіх! Зараз!

Сотник Тещук, *спокійно.* Від імени всіх наших старшин заявляю, що відповідальність за всю подію несемо тільки ми, старшини, й тільки нас ви можете засуджувати на смерть. Козак завжди пильно виконує

наказ, і ви його за це не можете карати. Просимо помилувати козаків. Самі з радої душі умремо за батьківщину.

Комісар. Революціонним законом пріказую всєх расстрєлять!

Червоноармійці оточують темним колом полонених.

Лобода. Брати! Ми перемогли. Ми щасливі вибранці долі, яким дозволено вмерти за батьківщину! Народ наш вічно співатиме пісні про нас, а смерть наша навчить його бути міцним і великим! Наших імен будуть навчати українські матері своїх дітей. Нашим поривом будуть запалюватися серця прийдешніх поколінь... до борні й перемоги! *Звертається вбік большевиків.* А за вами йтиме вічний прокляття нашого народу, доки сонця й землі! Ваші імена будуть символом насилля, огиди й жаху та ворожнечі безсмертної, як безсмертна є пам'ять народу. Могили наші стануть покордонними стовпами між вами й нами во віки вічні! І хоч ведете нас на смерть — ми перемогли!

Комісар, *прискакує з револьвером, стріляє в Лободу.*

Лобода, *похитнувшися трохи, дужим, спокійним голосом.* Все-одно програна ваша справа. Ми перемогли!

Комісар стріляє удруге. Лобода заточується й падає на руки Радіона. Червоноармійці стискають коло й одводять усіх углиб вулиці.

Вже звіддаля зривається могутній, як грім, порив пісні. З нею зливаються прокляття і плач жінок. І мовчазна, грізна юрба селян. Все звільна віддаляється.

Потім чути голос команди. Сміх скорострілу обриває спів. Потім іще потужніщий порив пісні. Знов сальва. Потім усе стихає. Появляється Комісар у компанії чекістів та червоноармійців.

Комісар. Це називається — ліквіднулі.

Чекіст у чорному пенсне. Здорово! Хе, хе!

Чекіст у тигрячій шубі. Нда... паложім, ета сволочь вилєзєт апять.

Комісар. Ми апять ліквідньом.

Чекіст у тигровій шубі. Нда... но жізнь здєсь... скучновата.

Чекіст у чорному пенсне. Нічево, таваріщ, сєйчас паґуляєм.

Комісар. Так, так, таваріщ. Пріказать ужін сєйчас, харррошій, с водкой. . . . І баб, — малоденькіх баб . . .

Чекіст у чорному пенсне. Ето дєло! Сєйчас. *Виходить.*

Чекіст у тигровій шубі. В ґородє, таваріщ комісар, в ґородє кутньом. Паскарєй єдєм в ґород. Паскарєй атсюда. Ну, їх к чертям!

Комісар. Да что ви, таваріщ?! Тє не встанут, а с мужічками наші расправляются уж.

Чекіст у тигровій шубі. Да, ну їх к чорту тєх баб. Скарєє в ґород.

П'яний чекіст. Так, да . . . в город. А зрештою . . . мені байдуже, аби горілка.

Чекіст у чорному пенсне, *вертає.* Ти, таваріщ, кажется уже . . .

П'яний чекіст. Що це! . . . мені багато, багато треба. Відро спірту, щоб ти мені, това . . . щоб ти показавсь мені негидким.

Чекіст у чорному пенсне. А, а, а! Хе, хе, хе! Прізнайтє, таваріщ, хе, хе! . . . жаль хахлов? . . .

П'яний чекіст. Мовчи, гаде! . . . Мовчи, бо задушу . . .

Чекіст у чорному пенсне. Ах, вот как? . . .

Комісар. Таваріщ Ліпєнка, ви знов п'яні, контрреволюціонєрствуєте.

П'яний чекіст. Я ще не п'яний.

Комісар. Ви що говорили товаріщу Шнеєрсону?

П'яний чекіст. Товаріщ комісар, прастітє. Я справді трохи . . . Нєт, єслі ви, товаріщ, сомнєваєтєсь . . . я можу зараз пів села розстрілять власноручно, власноручно. От тільки ще трохи горілки . . . Чесноє слово, товаріщ комісар. Я не ізмєннік. Я могу . . . вот ету . . . хатітє? . . .

Вбігає напівбожевільна, страшна терпінням Соломія.

Соломія. Упирі! Де сини мої?! Де мої діти? Чуєш ти? - . . ти, упирю! Ти моїх дітей помордував.

Комісар. Вон, вєдьма!

Соломія, *стає у грізну позу.* Я вон?! . . . Звідки? . . . Від самої себе вон?! З мого обістя? Ти — вон, чорна сило! Геть! Вон з моєї землі! Це я прийшла до тебе, чи ти до мене? . . . Вороже ти пекельний! Геть! Вон! *Підіймає обидві руки й кидається на комісара. Той ударяє її в груди кулаком і повалює на землю. Соломія схоплюється і знов кидається на нього з пазурями.* Ти мене прийшов проганяти з мойого? . . . Ти хто тутки такий? Кате! Злодію! Волоцюго! А я тутки тисячу років, ти це знаєш, чи ні? Ти прийшов проганяти мене з моєї землі? А онде кров моя на ній. Дітей моїх кров. Ти прийшов топтати по ній. По мені. По грудях, по серці мому, по моїх очах, бо ця земля — то я. Чуєш, ти упирю! Ти прóклять одвічна! *Комісар знову відштовхує її. Соломія заточується, але не падає.* Замучив моїх дітей, — на, розіпни ж і мене! Розіп'яв, замучив моїх п'ятьох синів. Розіпни ж мене. Чуєш?! . . . Як Христа розіпни! Щоб усі невірні народи розпинали внуків, правнуків твоїх! Щоб кожна земля була тобі чужа, щоб ти не наївся її до страшного суду! Щоб усі люде проклинали тебе так, як я. Кістки твої й кров. Дітей твоїх, унуків та правнуків і все, що твоєю мовою говорить та духом твоїм дише. Поки сонця на небі! *Кидається з пазурями до очей комісара. В цю мить підскакує п'яний чекіст і ударяє її багнетом у груди. Соломія падає мертва.*

Комісар, *блідий і схвильований.* Тьфу, праклятая вєдьма! *Виходить, за ним усі.*

Лишається безлюдне, мертве боєвище, засіяне трупами. Сніг падає. Починає смеркати. Виходить Дід. Стає серед боєвища. Руки складає на палиці. Дивиться перед себе величезними, мов би незрячими очима й хитає білою, як сніг, головою.

Дід, *пошепки.* Сплять. Усі сплять. Пролетіло, мов метелиця. Вже нема. Сніг присипав їх . . . Завіяв уже . . . Білесенький сніг, мнягенький. Все, все припорошив. *Ходить тихенько, мов тінь, по боєвищі. Нагинається над убитими. Хрестить тремтючою рукою. Потім похиляється*

над темною плямою під снігом і довго, довго вдивляється в неї. Потім тихо починає промовляти: Це ти, Варуню? Ти? . . . І тебе теж? . . . Дівчинку мою маленьку. *Обтирає сніг із її лиця, гладить по голові.* Вбили. Не послухалась, пішла, бач . . . Отут, у головку? Всіх, усіх чисто . . . і тебе . . . Упирі! Упирі червоні!

Смерк западає густий. Лягає фіолєтовими смугами на сніг. Далеко за селом займається червона смуга заходу між хмарами й землею. Дід стоїть над боєвищем із піднесеними п'ястуками, мов камінний.

Далеко-далеко десь роздається глухий гарматний вистріл. Через хвилину другий.

Раптом ізпоміж убитих підводиться на руці козак. Лице осяяне безмежною радістю —, зводить останні блиски дня.

Козак, *голосом, повним неземного щастя й захвату кричить.* Наші, наші йдуть! Міліон війська! Нові, залізні, непереможні! О, яка сила! Ясні! Йдуть! Ідуть наші! *Припадає до землі і вмірає.*

Западає ніч.

Рівне, 29/V 1923 р.